

Gondolatok egy tanulmánykötetről

A. SAJTI ENIKŐ: NEMZETTUDAT, JUGOSZLÁVIZMUS, MAGYARSÁG

A kötetben található tanulmányok bő másfél évtized alatt keletkeztek, és a szerző konferenciákon elhangzott előadásait, szakmai folyóiratokban megjelent írásait tartalmazzák. Tematikájukat tekintve szerteágazóaknak tűnhetnek, de elolvasva, végigbongészva nagyon is összetartozóak. A cikkek a jugoszlávizmus eszméjének 1848 utáni jelentkezésével, a horvátok, szerbek, szlovénok nemzettudatának kialakulásával és erősödésével, a jugoszláv kommunisták nemzetiségpolitikai koncepciójával, az 1920 után Jugoszláviához került magyarság kisebbségi sorsával, főleg töréspontjaikkal foglalkoznak: Trianont követő jogfosztott állapotukkal; 1944-es tragédiájukkal; 1945 utáni helyzetükkel.

Mindenképpen üdvözölendő a könyv megjelentetése, hiszen így Sajti Enikő történetkutatói és írói tevékenységének „termékei”, a magyar–délszláv kapcsolatokról és a vajdasági magyarságról vallott gondolatai, nézetei a szélesebb olvasóközönséghez is eljuthatnak.

Jó válogatással igen színvonalas tanulmányok kerültek be a kiadványba, s öröndetes az is, hogy a szakmai igényességgel megfogalmazott mondanivaló közérthető stílusban íródott.

Azt hiszem, a téma aktualitását nem kell különösebben hangsúlyoznom, hiszen napjaink tragikus eseményei a délszláv testvérháborút a napilapok, hírek főcímeivé teszik. A könyv előszavának első mondatai – közvetlenül a polgárháború kirobbanásának vihar előtti csendjében születtek – mindenki számára nagyon tanulságosak: „Európa ijedten fedezi fel a Balkánt. A nemrégén még különutassága miatt vonzó Jugoszlávia hosszú agóniája az ország széthullásának rémképét vetíti előre. A felszínen zajló hangos és aggasztó jelenségeket, az államot alkotó nemzetek felerősödő centrifugális dinamizmusát a magyar közvélemény jobbra értetlenül fogadja és érzelmi alapon közelíti meg. A tüntetések és ellentüntetések, a fegyverropogás kísérte, egymásnak feszülő nacionalizmusok elfeledtetni látszanak a mögöttük húzódtó történelmi folyamatokat. Úgy tűnik, az összetartozás XIX. századra visszanyúló gondolatán túllépett az idő.” Ezekhez a mondatokhoz a recensens szomorúan azt is hozzáteheti: nyugodtan múlt időbe tehetők! S még egy megjegyzés a jelenről: Európa ijedten és félelemmel, s úgy tűnik, hogy tehetetlenül szemléli a délszláv beháborút, amely Európa stabilitását is veszélyezteti. Talán a mai helyzet jobb megértését is elősegítheti, ha elkalandozunk a múltban, megpróbáljuk tetten érni a tanulmányok gondolatmenetében a tényeket regisztráló, szituációkat elemző, alternatívákat kereső, történelmi folyamatokat, tendenciákat bemutatni akaró, sokszor gyötrődő, vívódó történést.

A *Nemzettudat és jugoszlávizmus* címet viselő írás 1848-at fontos állomásnak tartja a jugoszlávizmus fejlődésében, hiszen ekkor vált kitapinthatóvá, erősödött meg a délszláv népek összetartozás-tudata, ekkor jelentkezett egy föderatív délszláv állam gondolata a Monarchián belül, s ez a föderatív eszme vált dominánssá a horvát nemzettudaton belül. A szerb törekvések azonban dinasztiaalapúak és centralisztikusak voltak. A szerző szerint ez bizonyos gyengeségtudatból táplálkozott, ami a szerbekből védekező reflexet váltott ki, s éppen ezért erős államot akartak. Mindezt természetesen a szerb polgárság és a királyi udvar hegemoniájával képelték el. Végül is az egyesülési

alternatíva közül az első világháború után a szerb változatnak kedvezett a történelem. A centralista változatot a Szerb Radikális Párt vezéralakja, Nikola Pašić testesítette meg, aki az államapparátusra és a hadseregre támaszkodva látványos sikereket ért el a nagyszerb hegemonia megvalósításában. Pašić politikája ellen – amelyet a hatalomban osztozó szlovén és horvát politikusok is támogattak – a Stjepan Radić vezette Horvát Köztársasági Parasztpárt ellenzékbe szorulva vette fel a harcot, demokratikus és köztársasági programot hirdetve. A Radić-féle párt hosszú belső viták után eljutott a homogén délszláv nemzet koncepciójának elvetéséig, s az állam föderatív átalakítását szorgalmazta.

A két világháború között tehát az ország életében egyre feszültebbé vált a szerb–horvát viszony, a nemzeti és a jugoszláv konfrontációja vált dominánssá.

A széthúzó, centrifugális erők 1941-ben a német támadást követően szétszakítják Jugoszláviát. A megszállás évei alatt az ellenállás különféle erői, például a Tito vezette partizánmozgalom, de a londoni emigráns kormány, s annak belső erői, a csetnikek hordozták a jugoszlávizmus eszméjét, amely összefogásra buzdított a megszállók ellen. Véleményem szerint Jugoszlávia feltámasztásához ez önmagában nem lett volna elegendő, ehhez kellett a győztes nagyhatalmak, a szövetségesek segítsége is. Gondoljunk csak Churchill jugoszláv politikájára: Titóék elismerésére, Sztálinnal történő százalékos alkudozására. Természetesen a Szovjetunió előretörése, a háborút követő megnövekedett politikai súlya, kelet-közép-európai katonai jelenléte is kedvezett Jugoszlávia „újraéledésének”, az összetartozást deklaráló délszláv identitástudat helyreállításának, amelyben a nemzeti ideológia a megszállók elleni harcot és legyőzésüket szimbolizálta. „A történelem azonban soha nem produkál végleges megoldásokat. Az a kohéziós forrás, amely a háború után természetes módon táplálta ezt a kétszintes identitástudatot (föderáció létrehozása, győztestudat, a Tájékoztató Irodával szembeni védekező reflexek, a hatvanas-hetvenes évek gazdasági sikerei stb.) – úgy tűnik – kiapadóban van. Egyre gyakrabban teszik fel Jugoszláviában a kérdést: mit jelent ma a jugoszlávizmus és a nemzeti érzés kapcsolata?” – írja a dolgozat befejező részében, a bőséges szerb–horvát nyelvű szakirodalmat felhasználó Sajti Enikő. A választ a történelem talán már meg is adta?!

A könyv legnagyobb terjedelmű írása az *Útkeresés*. A szerző bátorságára, tárgyilagosságra és szakmaiságra való törekvését mutatja, hogy a korhangulat ellenére helyet talált a jugoszláv kommunista párt nemzeti és nemzetiségi kérdéstről vallott elméleti és gyakorlati téziseinek bemutatására és jellemzésére. Ismeretes, hogy a JKP csakúgy, mint a térség legtöbb kommunista pártja, 1921-től illegalitásba szorulva tevékenykedett. Tagjainak létszáma mindössze százas nagyságrendben mérhető, a vezetők emigrációban éltek, társadalmi bázisuk igen csekély volt, s a Jugoszláviában zajló folyamatokra szinte semmilyen befolyással nem rendelkeztek. Mégis fontos, hogy komoly kutatómunkára épített valóság-hű képet kapunk: – 1920-as évekbeli szervezkedésükről, belső megosztottságükről, idealisztikus elképzeléseikről. Kétségtelen tény, hogy a soknemzetű és nemzetiségű, a társadalmi fejlődés alacsony fokán álló Jugoszláviában a kommunisták helyesen ismerték fel a nemzeti és parasztkérdés fontosságát. A felismerés azonban önmagában még kevés, s az, hogy a hatalomra jutásuktól várták a „megoldást”, utópiának és helytelennek bizonyult. Érdekes, hogy a párton belül mindig heves vitát váltott ki annak eldöntése, hogy elméleti vagy gyakorlati kérdésként kezeljék-e a nemzeti és parasztproblematikát. Jellemző, hogy ebbe a vitába, de más esetekben is a Komintern direkt módon beavatkozott, a követendő politikai irányvonal-

ról levélben fejtették ki véleményüket, útmutatásokat küldtek, külön jugoszláv kérdést kreáltak, s a Komintern V. B.-ben marasztalták el a jugoszláv kommunistákat. Azt gondolom, hogy a Komintern helyzetelemzései nagyon messze álltak a valóságtól, inkább elméletiek, sokszor elméletieskedők voltak, s általában egy séma szerint készültek. Erről a történelmi folyamatról alapos, sok részletre kiterjedő, politikai célokat egyáltalán nem szolgáló analízist kapunk. Ezenkívül az 1920-as évek jugoszláv belpolitikájáról olyan tényeket tudhatunk meg, amelyek eleddig szinte teljesen ismeretlenek voltak a magyar olvasók előtt.

Az első világháború után Jugoszláviához került mintegy félmillió magyar kisebbségi létéről, megpróbáltatásairól több tanulmány is bekerült a válogatásba. A *jugoszláviai Magyar Párt megalakulásáról és az 1925-ös választásokon való részvételéről* szól az első. A vajdasági magyarok helyzete sok tekintetben eltérő volt a felvidéki vagy erdélyi magyarságtól. A Bácska és a Bánát, ahol a legtöbb magyar élt, etnikai értelemben erősen megosztott volt. Az 1920-as népszámlálás szerint az ún. Vajdaságban a szerbek létszáma (401 ezer) nagyobb volt, mint a magyaroké (380 ezer), és több mint 300 ezer német is élt a területen, főképpen a Bánátban. Politikai és kulturális érdekképviseleik kialakítását két tényező is hátráltatta, gátolta. Egyrészt a jugoszláviai magyar társadalom rendkívül vékony értelmiségi és középosztálybeli réteggel rendelkezett, zömmel parasztokból, alkalmazottakból és munkásokból állt. Másrészt a Jugoszláviához került magyarság 1918 és 1922 között, az optálási határidő lejártáig politikai jogfosztottságban élt. Éppen ezért az ottani magyarok képviseletét ellátó, etnikai alapon álló párt, a Magyar Párt megalakulására csak 1922 őszén kerülhetett sor.

A cikkben a szerző nagyon jó, a lényegre érintő kérdésekre keresi a feleletet. Milyen okok miatt tartották fontosnak egy önálló politikai párt megszervezését? Milyen irányzatok kristályosodtak ki a párton belül? Mi volt a véleménye a Magyar Pártról a délszláv kormánypártoknak? Miért sürgette a magyar kormány a párt mielőbbi megalakulását? A dolgozatban található válaszok a recenzens szerint – aki a témához kapcsolódó levéltári források egy részét ismeri – teljességgel elfogadhatók és hitelesek.

A tanulmány további részében a Magyar Pártot ért politikai retorziókról és a parlamenti választásokon való részvételről olvashatunk. Az első komolyabb támadás mindjárt a megalakulás körüli huzavona volt, amellyel a jugoszláv kormánynak az volt a célja, hogy a párt ne indulhasson az 1923-as választásokon. Ezt úgy érték el, hogy a választások előtt egy bizalmas belügyminisztériumi rendelet az optálási határidő meghosszabbítására hivatkozva, sommásan megtiltotta a kisebbségek – köztük természetesen a magyarok – névjegyzékbe történő felvételét. A diszkriminatív intézkedés és a kampányra jutó rövid idő miatt a Magyar Párt vezetősége kénytelen volt úgy dönteni, hogy nem indul a képviselő-választásokon.

A következő választásokon már indulhatnak, és a szabadkai, felsőbánáti, újvidéki, zombori választókerületben önálló listát állítanak. Mandátumot szerezniük mégsem sikerült, mert a szavazati joggal rendelkező magyaroknak csak kb. 1/3-a ment el szavazni, s ezekből is csak fele adta voksát a Magyar Pártra. Emellett a választási küzdelem hevességét, erőszakosságát, és néhány helyen visszaéléseit is jelzik a források. Szinte magától értetődő, hogy ezek az atrocitások elsősorban a kisebbségi és ellenzéki pártokat érintették. A bukás okai talán még ettől is összetettebbek voltak, amelyeket Sajti Enikő helyesen emel ki, s még azt is hozzáfűzi, hogy a választási kudarc önvizsgálatra

készítette a párt vezetőit, akik a vereség számos okát képesek voltak megadni, de az a kérdés fel sem merült bennük, „hogya a párt miért nem tudott a jugoszláviai magyarság egészének valóban integráló erejeként funkcionálni”.

A következő cikkben „*Területrevíziók és nemzetiségi viszonyok*” címmel jó áttekintést nyújt az 1938–1941 között Magyarországhoz visszakerült területek etnikai viszonyairól, s a visszaillesztés sok-sok gazdasági, társadalmi, politikai problémájáról, nehézségéről. Szeretném kiemelni és felhívni a figyelmet a tanulmány adatgazdagságára, világos és logikus gondolatmenetére. A visszacsatolások problematikus tételein túl, a magyar politikai, leginkább külpolitikai törekvéseket oly nagyszerűen ágyazza be a korabeli nemzetközi viszonyokba, hogy a dolgozat egyetemi és főiskolai hallgatóknak bátran kiadható szakirodalmaként.

Kézenfekvő, hogy Sajti Enikő különös gonddal, aprólékosan, de nem túl részletezve ábrázolja a délvidéki területek visszacsatolását. Betekintést enged Teleki nemzetiségpolitikai koncepciójába, a bácskai székely telepítésekbe. Sőt, a magyar kormányok háború alatti délszláv politikájának jó ismerőjeként színvonalas összegzést ad a legfontosabb történésekről.

A tanulmány befejező részében nem kerüli meg a sajkási, majd újvidéki razziákat, 1942 januárjának „hideg napjait”. A bácskai vérengzés nemcsak az ország egyébként is súlyos helyzetét rontotta, de nagy árat fizetett érte a kormány belpolitikai téren is. Ezzel a helyzettel azonban már nem Bárdossynak, hanem az 1942 tavaszán hivatalba lépő Kállay-kormányoknak kellett szembenéznie. Kállay Miklósnak sikerült ugyan egy kiegyenlítettebb délszláv politikát kialakítani, s toleránsabb nemzetiségpolitikája csökkentette a Délvidéken lévő feszültségeket, de ez a politikai irányvonal ekkor már mind a szövetséges hatalmak, mind a jugoszláv emigráns kormány köreibe visszhang nélkül maradt.

A jugoszláviai magyarság fájdalmas és tragikus napjairól, az újvidéki „hideg napokat” követő még „hidegebb napokról”: „*Magyarok a Vajdaságban 1944 őszén*” címmel megrázó erejű írást közöl a tanulmánykötet. A történelmi emlékezet szerint 1944 őszén a partizánok magyarok elleni megtorló akciói tömeges kivégzésekhez, statáriális bírósági halálos ítéletek meghozatalához, kitelepítésekhez, büntetőtáborok felállításához vezettek. A „mindenért elégtételt veszünk” bosszúja már előrevetítette annak az árnyékát, hogy a háború után a győztes hatalmak: népeket, népcsoportokat, a náluk élő kisebbségeket kollektíve is felelőssé akarják tenni háborús kormányaik bűneiért. A szerző korrekt módon előrebocsátja, hogy nincsenek birtokában olyan levéltári források, amelyek alapján pontosan rekonstruálni lehetne az akkori eseményeket. Mégis úgy érzi, kérdeznie kell: Hányan lehettek? Több ezren, százan, esetleg több tízezer? Kik tették? Hol történt? Bezdán, Csurog, Zsablya, Szenttamás, Titel, Újvidék...? – súlyos, szívszaggató, emberi sorsok tömkelegét érintő kérdések ezek. A szerző helyesen állapítja meg, hogy mindmáig nincs pontos felelet, de kötelességem hozzátenni, hogy azóta már sokkal többet lehet tudni, hisz megjelent Cseres Tibor Vérbosszú Bácskában című könyve, s a levéltárak mélyéről is előbányászható néhány olyan forrás, amely segít a délvidéki magyarok tragédiájának felderítésében, a kivégzések számának, illetve nagyságrendi meghatározásának kiderítésében.

A kiadvány utolsó tanulmányában *a jugoszláviai magyarok 1945 utáni helyzetéről* egy történelmi vázlatot kap az olvasó. A dolgozat egyenes folytatása az előzőnek, s legfőbb pozitívuma, hogy a magyar kisebbség nehéz sorsát, életének jó és rossz periód-

dusait realizstikusan ábrázolja. Természetesen a vajdasági magyarság sorsának alakulása szoros összefüggésben volt a két állam viszonyának alakulásával. A második világháborút követő pár év alatt (1945–48) az ottani magyarok helyzete fokozatosan javul, életük normális kerékvágásba zökken. Sajnos ez azonban tiszavirág-életűnek bizonyult, mert a Tájékoztató Iroda 1948-as határozata után majd egy évtizednyi mélypont következik a magyar–jugoszláv kapcsolatokban. Az 1956 utáni '50-es–70-es éveket úgy lehetne jellemezni, hogy az induló kisebbségi lét gyötrelmei után ezekben az években a jugoszláviai magyarok kulturális, alkotmányos-jogi pozíciói biztató módon megerősödtek. A '70-es–80-as évek Jugoszláviájáról pedig a következőket írja a szerző: „Tito halála után sikerült ugyan megvalósítani a fájdalommentes és éles hatalmi harc nélküli átmenetet, ez azonban, ma már egyértelmű, vihar előtti szélcsend volt csupán.”

A befejező sorok már a polgárháború előtti Jugoszlávia gazdasági-politikai válságáról, a jugoszláviai magyarok létbizonytalanságáról, félelmeiről tudósítanak.

Mindent egybevetve: Sajti Enikő tanulmánykötetét jó szívvel ajánlhatom, hiszen a cikkek szakmai színvonala, lendületes, olvasmányos stílusa méltán válthat ki elismerést a szakmabeliek és a téma iránt érdeklődők körében egyaránt. Úgy vélem, az írások közreadásával a szerző legfőbb célja az lehetett: *a múlt szigorú elemzésével elősegítse a jelen jobb megértését.* (Szeged, 1991.)

Vinnai Győző

Tüskés Tibor: Párhuzamos történelem

Különös könyvvel jelentkezett a tavalyi könyvhéten Tüskés Tibor. Édesapja, Tüskés István húszéves katona első világháborús naplójának fennmaradt részét tette közzé; mellé szerkesztve saját, 1991-es romániai utazásának fontosabb mozzanatait. A szép kivitelű könyvet a szerző bevezetője, illetőleg a naplóhoz kapcsolódó, a századelő hangulatát felidéző néhány földrajzi, történelmi, művelődéstörténeti dokumentum teszi teljessé.

Mivégre is ez a furcsa összeállítás? Miről is, kiről is szól valójában? S tényleg „párhuzamos”-e a történelem?

Tüskés Tibor egyáltalán nem a „fiú” apja iránti valamiféle utólagos kegyelet miatt vagy kötelességtől indítatva tette közzé a harctéri naplót. Pontosan fölmérte értékeit, jelentőségét; jóllehet – nehogy elfogultsággal lehessen vádolni –, úgy érezni, hogy bevezetőjében még nem is mondott el mindent e rövid, de annál érdekfeszítőbb dokumentum önértékeiről.

Már maga az a tény is meghökkentő, hogy ez a följegyzéssorozat egyáltalán megszülethetett és megmaradhatott. Naplóról van ugyanis szó, tehát nem utólagos eseményrekonstrukcióról, azaz: naponta neki kellett ülni (állni?) a folytatásnak. Aztán valahol tárolni (rejtegetni?) is kellett ezt a naplófüzetet a legképtelenebb harci körülmények közepette is. S vajon hogyan tudta napról napra kijátszani társai és a tisztek éberségét e különös krónika szerzője? Aki bizony egyáltalán nem dicséri a K. u. K. hadseregbeli életet, s különösen nem a háborút.